

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI

GLOBAL TA‘LIM VA MILLIY METODIKA **TARAQQIYOTI**

mavzusidagi V an‘anaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani
materiallari

2021-yil, 26-aprel

Toshkent – 2021

Shevaga oid belgilar ba'zan joy nomlari bilan ham ifodalanadi. Biroq joy nomlarini har doim ham faqat mazkur joyning o'zigagina aloqador deb qabul qilish o'rinli bo'lmaydi. "Andijonda o't yoqsam, O'shda tutun, yor-yor" tipidagi janr namunalari butun Farg'ona vodiysida, hatto butun Respublikamizda ijro etilishi hech kimga sir emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati. –T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2008.
2. Musaqllov A., Mirzayev T. Ostonsi tillodan: To'y qo'shiqlari. –T.: Fan. 1992.
3. Madayev O., Sobitova T. Xalq og'zaki poetic ijodi. –T.: "Sharq", 2010.
4. To'xliyev B., Sheraliyev E., Aliqulova H. Yor-yorlar. O'zbek xalq qo'shiqlari. –T.: 2009.
5. Sobirov A. Namangan yor-yori. –N.: 1995.

HIKOYA JANRIDA BADIY NUTQ SHAKLLARINING O'RNI

(Normurod Norqobilov hikoyalari misolida)

Xayrullayev Azamat Xoliqovich

Alisher Navoiy nomidagi

ToshDO'TAU o'qituvchisi

azamatxayrulla@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yozuvchi Normurod Norqobilovning hikoyalari misolida badiiy asar tili, badiiy nutq, badiiy nutqning shakllari, muallif nutqi, personajlar nutqi va dialogning xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek hikoya janrida diologni o'rni masalasiga to'xtalgan.

Kalit so'zlar: hikoya, badiiy nutqning shakllari, muallif nutqi, dialog, xarakter, individuallashtirish.

Annotatsiya: This article analyzes the features of the language of fiction, artistic speech, forms of artistic speech, author's speech, speech of characters and dialogue on the example of the stories of the writer Normurad Norkobilov. The role of dialogue in the story genre is also discussed.

Key words: story, forms of artistic speech, author's speech, dialogue, character, individualization.

Bugungi kun o'zbek hikoyachiligini Erkin A'zam, Xayriddin Sultonov, Xurshid Do'stmuhammad, Shoyim Bo'tayev, Nazar Eshonqul kabi adiblarimizning asarlarisiz tasavvur etish qiyin. Albatta, bu ijodkorlarning asarlari poetikasining

o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Nomlari tilga olingan ijodkorlar qatorida o'z tasvir uslubi va o'z so'ziga ega adib Normurod Norqobilov ham "Oqbo'yin", "Tog' odami", "Ajal chorlagan kun", "Paxmoq", "G'animlar", va "Ovul oralagan bo'ri" singari qissalari hamda "Judolik quvonchi", "Oriyat" kabi hikoyalari bilan nasrimiz taraqqiyotiga o'z xissasini qo'shdi. Shu sabab N.Norqobilovning hikoyalarida badiiy nutq shakllarining o'mi masalasiga to'xtalamiz. Badiiy asar tili asar poetikasining muhim elementi hisoblanadi. Badiiy asar tili masalasida V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, M.M.Baxtin kabi rus adabiyotshunosligining yirik vakillari shuningdek, G.Imomova, Y.Solijonov kabi o'zbek olimlari tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Garchi biz "badiiy asar tili" desakda, aslida, gap badiiy nutq haqida boradi, chunki adabiy asar til unsurlari vositasida yaratilgan matn, ya'ni nutq hodisasidir [Quronov,2013:406]. Biz badiiy asar tili desakda, aslida, gap badiiy nutq haqida boradi, chunki adabiy asar til unsurlari vositasida yaratilgan matn, ya'ni nutq hodisasidir. Ma'lumki, badiiy asar tili -muallif nutqi va personajlar nutqi deb nomlanadigan bir-biri bilan murakkab bog'lanishda bo'lgan ikkita katta qismdan iborat [Umirov:153]. Badiiy nutq shakllari haqida so'z yuritganda birinchi muallif nutqi masalasiga to'xtalish lozim. Chunki badiiy asarda muallif nutqi o'quvchini qahramonlar bilan tanishtiradi, personajlar qiyofasini chizadi, asar voqealari ro'y berayotgan makon va zamonni tasvirlab beradi. Umuman muallif nutqi- badiiy asarning hamma katta kichik qismlarini bir-biriga mahkam bog'lab turuvchi omildir. Adibning "Bo'ron qo'pgan kun" hikoyasida har kuni ko'chadagi ayollarga gap otadigan, suqlanib qaraydigan erkaklarning ishidan g'azablanib yurgan ayol holati quyidagicha tasvir etiladi. *"Ayol shiddat bilan tashqariga intilarkan, ostonadan hatlayotib, qo'lida boltani ko'rdi. Qachon olishga ulgurdi, buni o'ylab turmadi. U yakkash bir narsani, bu hol ortiq davom etishi mumkin emasligi o'ylardi. Anchadan beri ichida dimlanib yotgan alam sirtiga tekkan, maydonni erkaklardan tozalash qasdida yonardi. Birinchi bo'lib stoldagilarni quvadi, keyin Bahrom qassob bilan gaplashib qo'yadi. Eshqul somsapaz ana endi undan ko'radiganini ko'radi"* [Norqobilov 2007:266]. Hikoyada muallif personajning xatti-harakatlari bilan

o'quvchiga uning ruhiy holatini chizib beradi. Sanam xola shiddat bilan qo'lida bolta tashqariga otilib chiqar ekan muallif nutqi o'quvchi ko'z o'ngida sabr kosasi va butun vujudi nafratga to'lgan, bariga barham bermoqchi bo'lgan ayol qiyofasini gavdalantiradi. Adib hikoya "cho'qqisida" tasvirni yorqin ifodalagani holda ayolning ichidagi alamga dimlanib yotgan deya tarif beradi. Bu alam esa hikoya so'ngida bo'ronga aylanib otilib chiqishi muallif tomonidan mahorat bilan tasvirlanadi. Hayotda har bir odamning tili, so'zlash tarzi uning qanday turmush kechirganligi, ma'daniyati ongi, ruhiyati haqida malum tasavvur beradi. Shunga ko'ra badiiy asardagi qahramonlarning nutqlari, so'zlash tarzlari ham turli tuman, o'ziga xos bo'lib, ular xarakterining mohiyatini anglashda muayyan vazifani o'taydi. [Xudoyberdiyev, 1995: 99]. Insonlar asardagi harakati, o'ylari, boshqalar bilan muloqoti va bahslari natijasida bizning tasavvurimizda hayotdagi kabi jonlanadi. Asarlardagi bunday nutq esa personaj nutqi deb nomlanadi. O'z navbatida asarda so'zlayotgan personajlarning nutqlari ham bir necha shakllarga bo'linadi. Bulardan biri monologik nutq hisoblanadi. Yozuvchining "Olim o'g'il" hikoyasida Shayman cholning og'ir ruhiy holatini birovga aytib bo'lmaydigan yashirin, iztirobli dardlarini... ovoz chiqarmasdan tahlil qilib, kitobxonga yetkazgan nutqini ham monolog o'rnida ko'ramiz. *"Aytdim-ku, bunda pul ko'p deb, emasam, beytiblar yozilib o'tirmasdi. Ammo qanday so'rayman? Farzanddan pul so'rash... e-e, ukasi uchun so'raymanda. Shunday paytda qayishmasa, qay payt qayishadi. Xay, kishi bilmas qitiqlab ko'raychi. Tushunsa tushunar, tushunmasa otasining jiligiga, dangalini aytaviramiz-da"*. Shayman cholning qisqagina nutqi orqali yozuvchi uning xarakteriga xos muayyan xususiyatlarni ham o'quvchiga tasvirlab beradi. Shayman cholning ichki kechinmalari tasvirini muallif mohirlik bilan aynan qahramon nutqi orqali beradi-ki, emotsionallashtirilgan nutq natijasida o'quvchi cholning ruhiyatini to'la anglaydi. Shuningdek adibning "Tepalik" hikoyasidan olingan quyidagi monolog orqali o'quvchi personajning ruhiy holati, uning ichki dunyosi, ma'naviy qiyofasini ko'z o'ngida gavdalantirish bilan birga hayot, odamlar haqidagi chuqur mulohaza va o'ylaridan ham xabardor bo'ladi.

“-Tabiiy, siz tanimaysiz, – dedi keyin tutun puflab, lekin meni butun respublika taniydi.

-Saqolning ko‘zlari birdan g‘azabnok chaqnab ko‘rsatgich barmog‘ini tepaga nuqidi.

-Sa‘nat ahli taniydi! Sizlar esa... U og‘ir so‘lish olib, andak sukutga ketdi-da, so‘ng dedi: – Nega deganda ... o‘shish yo‘q sizlarda! Qandoq tug‘ilgan bo‘lsalaring, o‘shandoqligicha qolgansizlar! Voy xudoyim, qanday dahshat bu!

-Saqol o‘ng panjasini ko‘zi aralash peshonasiga bosdi.

-Qanday dahshat! Tug‘ilsa-yu shundoqligicha qolishsa! O‘smasa, unmasa! Tirikchilik deya, qo‘shga qo‘shilgan ho‘kizday qoziq atrofida aylanishdan boshqasini bilmasa!

-U panjasini yuzidan olib, to‘g‘riga ma’yus termuldi. Keyingi gapni deyarli shivirlab aytdi:

-Naqadar dahshat!” [Norqobilov, 2000:383]

Yuqoridagi parchada biz personajlarning dialogik nutqi monologik nutqqa aylanib ketganini kuzatdik. Odatda, hikoya janrining tabiatidan kelib chiqib personajlar nutqi monologik nutq shaklida keng uchramaydi, aksincha monologik nutq hikoyada qisqa, siqiy holatda keladi. Badiiy nutqning monologdan keyingi shakli dialog hisoblanadi. Badiiy asarda dialog muhim rol o‘ynaydi: qahramonlar xarakterini ochadi, davrni ifodalaydi, vaziyatni aks ettiradi. Adib hikoyalarida dialogik nutq shaklidan keng foydalanadi, uning asardagi o‘rnini yaxshi anglaydi. Adib “Quyosh tutilgan kun” hikoyasining syujetini dialog asosida quradi. Hikoyada dialog personajlar xarakterining asosiy qirralarini, axloqiy-ma’naviy qiyofalarini ochishda muhim ahamiyat kasb etishini kuzatamiz.

– Axir uning akasi tog‘angni...

– Ul yigitga bu bohonamas...

– “Ul-ul”lab o‘larkansan-da, bu dunyoda ul qoptimi.

– Bor ekan-ki, qoshingda turibman!” [Norqobilov, 2007:226]

Mazkur dialog qahramonlar o'rtasidagi vaziyatni keskinlashtiradi. Muallif bu yerda qarama-qarshilikning, konfliktning shiddatini yanada oshirish maqsadida personajlar o'rtasidagi bahsga aralashmaydi. Adibning "Tepalik" hikoyasida ham dialog personajlar xarakterning o'ziga xos xususiyatlarini, dunyoqarashini ko'rsatib beradi.

– *Balki, ertaga o'sarmiz! -dedi bir zumga taysallab.*

– *Yo'q bugun o'samiz! -Nortoji polvon oyoqqa qalqdi. -O'smasam, o'laman!*

– *Men ham o'laman! -deya uni quvvatladi Sharif hanuz hech narsadan hech narsa tushunmagan esa-da, qatordan qolgisi kelmay.*

– *Qayoqqa ... o'samiz? -dedi Samandar qo'li laganda goh unisiga, goh bunisiga alanglab.*" [Norqobilov, 2000:226].

Yozuvchi "Olim o'g'il", "Quduq", "Enatepa", "Quyosh tutilgan kun", "Tepalik", "Shim yohud xotinlar janjali" va "Qiz o'g'irlash" hikoyalarida dialogik nutqdan foydalanishi natijasida personajlarning xarakterini individuallashtirish, takomillashtirish kabi keng imkoniyatlarga ega bo'ladi. Yuqorida nomlari sanab o'tilgan hikoyalarda dialogik nutq asar syujetini rivojlantirishning asosiy unsuri sifatida yuzaga chiqadi.

Hikoyada xarakterlar asosan tayyor holda beriladi, ammo qahramonlarning asardagi keyingi faoliyatida ularning fe'l-atvoriga xos bo'lgan xususiyatlarni ochib berishda badiiy nutqning o'rni katta ahamiyatga ega. Adib hikoyalarida biz muallif nutqini bayon, tavsif ko'rinishidan tashqari personajlarning o'ylari, ruhiyati, iztiroblari, ichki kechinmalarini, asarda sodir bo'layotgan voqelikni ifoda qilishini, bularning barchasini asarning asosiy g'oyasi sari yetaklashini ko'ramiz. Adib hikoyalarida voqelik kechayotgan makon va zamonni tasvirlash, personajlarga oid tafsilotlarni berishda muallif nutqi o'z o'rnini roviyga bo'shatib bermaydi. Yozuvchi ma'lum xarakterni yaratar ekan, uni individuallashtirish ustida ko'p ishlashi talab qilinadi. Xarakterni individuallashtirishning muhim vositalari esa nutqda namoyon bo'ladi. Buni biz adibning "Olim o'g'il", "Quduq", "Quyosh tutilgan kun", "Qo'shiq" "Bo'ron qo'pgan kun" va "Tepalik" hikoyalaridagi har bir

personajlarning individuallashtirilgan nutqida ham kuzatishimiz mumkin. Buni “Olim o‘g‘il” hikoyasida Shayman chol va o‘g‘li, “Quyosh tutilgan kun” hikoyasida esa Sobir polvon, Boborayim govlarning nutqini misol qilishimiz mumkin. Bu hikoyalarda personajlarning xarakterini shakllantirishdan tortib, ular o‘rtasidagi ziddiyat sabab syujetni rivojlanishigacha dialogning o‘rni muhim ekanligini ko‘ramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Imomova G. Tipik milliy xarakter yaratishda badiiy nutqning roli: Fil.fan. nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 1993.
2. Norqobilov N. Bekatdagi oq uycha. Toshkent. 2000.-B.383.
3. Umirov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent. 2004.-B.262.
4. Norqobilov N. Bo‘ron qo‘pgan kun. Toshkent.2007.-B.303.
5. Quronov D. va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 406.
6. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent.1995.-B.270.

O‘ZBEK ARUZI TARIXI VA TARAQQIYOTI

O‘tkir Yo‘ldoshev

Alisher Navoiy nomidagi

ToshDO‘TAU o‘qituvchisi

utkiryuldoshev491@gmail.com

Annotatsiya. *O‘zbek she‘riyatida aruz vazni muhim o‘rin tutadi. Aruz vazni turkiy she‘riyatga VIII – XIX asrlardan kirib kela boshlagan. Ushbu maqolada aruz vaznining qo‘llanilishida barmoqning o‘rni, aruzning joylashishi va taraqqiyoti haqida ayrim mulohazalar berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Ritmik nutq, aruz, vazn, bahr, rajaz, mutaqorib, Xalil ibn Ahmad, Devonu lug‘atit turk, Mezon ul-avzon.*

Ma‘lumki, ohang jihatidan ma‘lum bir qolipga solingan, ijodkorning his-tuyg‘ulari, ichki kechinmalari ifodasi bo‘lgan ritmik nutq she‘r deyiladi. Dastlabki she‘rni Odam Ato tomonidan aytilgan deb qarasa^{*}, she‘r insoniyat paydo bo‘lganidan boshlab, bugungi kungacha va ayni daqiqalarda ham davom etib kelmoqda. Davrlar o‘tishi bilan she‘rshunoslikda ham bir qator o‘zgarishlar,

^{*} Izoh: Dastlabki she‘r Odam Ato tomonidan o‘g‘li Hobilning o‘limiga atab aytgan marsiyasi bo‘lgan.

<i>Jabborova M.</i> “QISSAI JAMSHID” ASARINING POETIK XUSUSIYATLARI.....	148
<i>Hamrayev K. Xayrullayev A.</i> HIKOYA JANRIDA “ILK UCHRASHUV”, “AYRILIQ”, “VISOL” MOTIVI.....	157
<i>Ametova O.</i> YUSUF XOS HOJIBNING OBRAZ YARATISH MAHORATI...164	
<i>Aliqulova H.</i> YOR-YOR QO‘SHIQLARI VA XALQONA SO‘ZNING O‘ZIGA XOS IFODASI.....	170
<i>Xayrullayev A.</i> Hikoya janrida badiiy nutq shakllarining o‘rni.....	175
<i>Yo‘ldoshev O‘.</i> O‘ZBEK ARUZI TARIXI VA TARAQQIYOTI.....	183
<i>Ziyayeva Y.</i> “Saddi Iskandariy” dostonida tamagirlikning qoralanishi.....	184
<i>Nazarova D.</i> HUVAYDO IJODIDA AN‘ANA VA O‘ZIGA XOSLIK.....	190
<i>Mamiraliyev Q.</i> FAXRIYOR SHE‘RLARIDA JANRLAR MASALASI.....	198
<i>Fayziyeva D.</i> XOJAGON TARIQATI TASAVVUF NAMOYONDALARI HAQIDA ALISHER NAVOIY QARASHLARI.....	202
<i>Xayitaliyeva N.</i> POETIK NUTQNING YETAKCHI XUSUSIYATLARI.....	207
<i>Yoqubova S.</i> ChO‘LPON SAFARNOMALARIDA LIRO-EPIK TASVIR USULI.....	213

ADABIYOT O‘QITISH MUAMMOLARI: YECHIM VA TAKLIFLAR

<i>Qozoqboy Yo‘ldosh</i> “O‘TKAN KUNLAR” ROMANIGA METODIK YONDASHUV.....	220
<i>Husanboyeva Q.</i> “GO‘RO‘G‘LINING TUG‘ILISHI” DOSTONINI MUAMMOLI O‘RGANISH.....	229
<i>Niyozmetova R.</i> ASAR QAHRAMONLARINING SHAXSIY SIFATLARINI ANGLASH MASALALARI.....	245
<i>Boltaboyeva O.</i> NAMANGAN ADIBLARI IJODINI O‘RGANISHDA QIYOSIY-TIPOLOGIK TADQIQ METODIDAN FOYDALANISH (XILVATIIY IJODI MISOLIDA)	249
<i>Ubaydullayev N.</i> ABDULLA QODIRIYNING HAYOT YO‘LINI O‘RGANISHDA AVTOBIOGRAFIK ASARLARNING O‘RNI.....	256
<i>Abdurahmonova S.</i> ADABIYOT DARSLARIDA YANGI ZAMONAVIY METODLARDAN FOYDALANISHNING SAMARALI USULLARI.....	262

TALABALAR MINBARI ADABIYOT TA‘LIMIDA INNOVATSION G‘OYALAR

<i>Ashirova Sh.</i> ONA TILI TA‘LIMINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TALABLARI.....	269
<i>Karimova Y.</i> «BOBURNOMA» ASARIDAGI HIKMATLARNING XALQ OG‘ZAKI IJODIGA UYG‘UN XUSUSIYATLARI.....	275
<i>Abdurahmonova M.</i> RAMZ – UNIVERSAL BADIY VOSITA.....	282